

נאום נשיא גרמניה, מר יואכים גאוק,

לרגל יום הזיכרון לקורבנות הנאצים

בתאריך 27 בינואר 2015

בבונדסטאג הגרמני בברלין

היום לפני 70 שנה שיחררו חיילי הצבא האדום את מחנה הריכוז אושוויץ. לפני כעשרים שנה נאסף הבונדסטאג בפעם הראשונה כדי לקיים יום זיכרון לקורבנות הנאצים. כבר אז תבע נשיא גרמניה, רומן הרצוג, כי אסור שזיכרון זה יימוג אי-פעם, ואמר כי "ללא הזיכרון אין התגברות על הרוע או מוסר-השכל לעתיד".

עדים רבים ובעלי שם עמדו ודיברו מאז בפני בית מכובד זה – ניצולים ממחנות הריכוז, מהגטאות או מהמחתרת, וכן ניצולי ערים מורעבות שהיו תחת מצור. הם חלקו במילים נרגשות את גורלם עימנו, ודיברו על היחסים בין עמיהם שלהם לבין הגרמנים, שבהם – לאחר מעשי הזוועה של הנאצים – שום דבר לא היה כפי שהיה קודם לכן.

הרשו נא לי לתת גם היום את זכות הדיבור לעד בן התקופה. העד, יש לומר, לא שרד את השואה. יומניו, לעומת זאת, נמסרו ופורסמו, אם כי רק 65 שנה לאחר מותו.

אני מדבר על ווילי כהן. מוצאו היה ממשפחה אמידה של סוחרים, והוא לימד בבית ספר תיכון בברסלאו. הוא היה יהודי דתי, שהיה מחובר עמוקות לתרבות ולהיסטוריה הגרמנית, ועוטר באות הצטיינות של צלב הברזל במלחמת העולם הראשונה. תחת שלטון הנאצים איבד כהן את עבודתו – ואיבד חברים וקרובי משפחה עקב התאבדותם או עזיבתם. הוא חש כי סופו מתקרב כאשר הגיעו אליו החדשות על הקמתם של גטאות בפולין הכבושה, וכן על הוצאות להורג המוניות בלבוב. ברם, למרות שידע כל זאת, שמר כהן על נאמנות כמעט בלתי מעורערת לארץ אשר להבנתו היתה שלו. "אני כה אוהב את גרמניה", הוא כתב, "עד כי אהבה זו לא תוכל להתערער מכל אותה אי-הנוחות. [...]. אדם חייב להיות מספיק נאמן כדי לקבל את הדין של ממשלה שדעותיה שונות לגמרי משלו".

נאמנותו של כהן, שהיתה ללא תנאי, נראית לנו כיום בלתי נתפסת – משום שאנו מכירים את המשכה של ההיסטוריה. נאמנותו של כהן התאכזבה מרות. בתאריך 25 בנובמבר 1941 העמיסו מתנדבים-מרצון את משפחתו על אחת הרכבות הראשונות ששילחו יהודים מברסלאו למותם. תמרה, בתו הצעירה של ווילי כהן, היתה בת שלוש בלבד. ארבעה ימים מאוחר יותר תיעד אס. אס. שטנדרטנפיהרר קרל יגר כי בעיר הליטאית קובנו נורו למוות 2000 יהודים באמצעות מכונות ירייה.

כבר בסוף מלחמת העולם הראשונה, נטול כל אשליה, כתב הסופר היהודי-גרמני יעקב ווסרמן, שבשנות ה-20 נחשב לאחד הסופרים הנקראים ביותר בגרמניה, כי אין שום תוחלת במאמץ להתמזג בתוככי עם-המשוררים-והפילוסופים ולהושיט להם יד. וכך כתב: "הם אומרים: 'מה הוא חושב לעצמו, הפולש היהודי?' זה הרי חסר כל תוחלת לחיות ולמות עבור הגרמנים. הם תמיד יאמרו: הוא יהודי".

היהודי של האנטישמים – הרי כלל לא היה בשר ודם. הוא נחשב בזמנו כהתגלמות הרוע על פני האדמה, ושימש מושא להשלכה עבור כל סוגי הפחדים, קלישאות וסטריאוטיפים שליליים – לעיתים אף כאלה שמצויים בניגוד האחד לשני. יחד עם זאת, אף אחד לא הלך רחוק כל כך בשנאת היהודים כפי שעשו זאת הנאצים באמצעות הטירוף הגזעני שלהם, שבו העלו עצמם לדרגת אדוני החיים והמוות.

"גזע אדונים" זה, כביכול, לא נרתע להשמיד חיים שהוגדרו כ"לא ראויים", לעקר בני אדם, ולסלק מן העולם מתנגדים פוליטיים. כולם הפכו לקורבנות שיגעון הטיהור הנאצי: בני הסינטי והרומה (צוענים), העמים הסלאביים, עובדי הכפייה, ההומוסקסואלים, האנשים שסבלו ממוגבלויות, הקומוניסטים, הסוציאל-דמוקרטים, אנשי האיגודים המקצועיים, נוצרים מתנגדי המשטר – וביניהם עדי-יהוה – וכל אותם האחרים שהתנגדו לטרור מטעם המדינה.

הדבר שמזעזע אותנו בצורה הקשה ביותר, הוא שמעולם קודם כן לא ערכה מדינה סטיגמטיזציה כזו, לא ביצעה הפרדות כאלה ולא בחרה להשמיד קבוצות שלמות של בני אדם באופן כה שיטתי – במספרים כל כך גדולים, במחנות מוות שהוקמו במיוחד לשם כך, ובאמצעות מכונת הרג מאורגנת ומדויקת, חסרת רחמים ויעילה ביותר – כפי שנעשה באושוויץ, מקום שהפך לסמלה של השואה, וכן כפי שנעשה במחנות ההשמדה האחרים בפולין הכבושה: טרבלינקה, מיידאנק, בלז'ץ, סוביבור, וחלמנו. במחנות אחרים נפלו חללים רבים כתוצאה מרעב, עבודת פרך ואכזריות בלתי-אנושית. עשרות אלפים נורו למוות בהוצאות להורג המוניות בשטחי מזרח-אירופה הכבושים, והושלכו לבורות של קברי אחים, כפי שנעשה בקמיניץ-פודולסק ובבאבי-יאר.

היו אלה כוחות בעלות הברית, אשר בהתקדמותם שמו קץ לרציחות אלה. מחנות ההשמדה במזרח שוחררו על ידי חיילים סובייטים. אנו מרכינים את ראשינו בכבוד ובתודה בפני אלה שרק בשחרור אושוויץ איבדו 231 חיילים מקרבם.

ימי זיכרון מאחדים את החברה תוך כדי התבוננות עצמית בהשתקפות ההיסטוריה המשותפת. בין אם נרצה ובין אם לאו, אירועים מהותיים מותירים אחריהם את עיקבותיהם – הן בקרב המשתתפים הפעילים והן בקרב העדים – אך גם בקרב הדורות הבאים. אחת המסקנות החשובות ביותר בהתמודדות עם העבר הנאצי, ללא ספק, היא ששתיקה אינה מוחקת את הפשעים ואת האשמה הכה ברורים. דבר זה חוו גרמנים מהמזרח וגרמנים מהמערב בסביבות שונות לגמרי זו מזו – אך בעלות גרעין דומה.

מיד לאחר המלחמה עמד במרכז הכורח להיבנות מחדש. בשנות הנס-הכלכלי התבוננו במערב יותר מדיי אנשים רק קדימה, ומעט מדיי התבוננו אחורה. מערכת המשפט טיפלה בפשעים הנאציים באופן צולע ובמקרים בודדים בלבד. רק מספר מצומצם של אינטלקטואלים, סופרים, מתנגדי המשטר הנאצי וקורבנותיו ביקשו לעסוק בתקופת הנאצית, ורק מתי מעט סרטים, רומנים ויומנים התייחסו לגורלם של יהודים – וכמעט תמיד התמקדו ביהודים ספורים, כגון אנה פראנק. רוב האוכלוסיה נשארה אדישה לנושא. הרוב אטם עצמו מפני רגשות אשם ובושה – בכך שלעיתים קרובות סירב להנכיח את הזיכרון. קשה מאוד להבין את כל זאת היום, ובמיוחד קשה להבין כי גלישה לרחמים עצמיים הועדפה על פני גילוי אמפתיה וסימפטיה לקורבנות.

בדיעבד, מביש שהקורבנות לשעבר הפכו בהמשך למחזרים על הפתחים, ומביש שבמסגרת הפיצויים סבלם של קורבנות הגרמנים היה שווה פחות מזה של סבל הקורבנות מקרב הגרמנים. תושבי הרפובליקה הפדרלית הצעירה של מערב-גרמניה גילו אהדה מעטה לקורבנות האלימות הנאצית. הסכם השילומים עם ישראל לא היה בשום פנים ואופן פופולארי בזמנו בקרב הציבור.

השתיקה נשברה בהדרגה, כאשר בסוף שנות ה-50 נערכו משפטים מרכזיים נגד פושעים נאצים, כגון המשפט שנערך בעיר אולם נגד האייזנצגרופן, המשפט נגד אדולף איימן ומשפטי אושוויץ. משפטים אלה הציגו לראווה את היקפם של הפשעים. ביוזמת התובע הכללי של מדינת-המחוז הסן, שהיה עשוי ללא חת, דיווחו מאות עדים על מעשי זוועה – שהוכיחו את קיומה של מערכת השמדה שלמה, מערכת שאת קיומה אנשים רבים לא יכלו להעלות על הדעת. הזעזוע הציבורי היה אמנם גדול, ברם זעזוע-רגשי מקיף טרם התגלה. רוב הגרמנים רצו להוכיח את חפותם בכך שהסיטו את האשמה והאחריות למספר מצומצם של פנאטים וסדיסטים – ושייכו את הפשעים להיטלר ולסביבתו הקרובה. כל האחרים נתפסו כבורג קטן במערכת וכמי שהיו כביכול חסרי אונים, כממלאי פקודות בלבד שהוכרחו לבצע את מה שלמעשה היה נגד טבעם.

ההתמודדות המשפטית נותרה בלתי מספקת, בסופו של דבר. הרבה מאוד שופטים ותובעים, מילאו בזמנו תפקידים נכבדים במערכת השלטון הנאצי. הם לא ראו שום צורך לאכוף את החוק, או שביצעו רלטיביזם-יחסי בסוגיית האחריות הפלילית.

שונה היה דבר בהשתקפות הביקורתית-עצמית בהמשך; בשנות ה-60 המשיכו אינטלקטואלים כגון אלכסנדר ומרגרטה מיטשליך את מה שחנה ארנדט כבר החלה כבר קודם לכן. הם העלו את השאלה לגבי אשמתו של "האיש הקטן", שהתחבר למנהיג-פושע אך בדיעבד לא רצה לקחת על אחריות על תוצאות מעשיו. רק אז זכתה ההתמודדות עם הפשעים למשמעות חברתית גדולה יותר. ביוזמת ותמיכת מספר הולך וגדל של אינטלקטואלים, אמנים ביקורתיים וסטודנטים למדו המערב-גרמנים בהדרגה להבין שהיו אלה גם גברים ונשים "נורמלים לגמרי" אשר איבדו צלם אנוש, וכן את מצפונם ואת מוסריותם: לעיתים קרובות היו אלה אנשים מהסביבה הקרובה, או אפילו חברים וקרובי משפחה.

בעקבות סדרת הטלוויזיה "שואה" בסוף שנות ה-70, נחשפה לבסוף נקודת מבטם של הקורבנות בפני הציבור הרחב. מעולם קודם לכן לא עמדו גרמנים כה רבים – במערב וגם במזרח, ולמרות שכבר לפני כן פורסמו מחקרים מדעיים רבים בנדון – על גורלה של משפחה יהודית אחת. מעולם קודם לכן לא הרשו לעצמם אנשים כה רבים לגלות רגשות כלפי הנושא. אני יודע זאת גם מסביבתי האישית במזרח גרמניה, במקום בו גרתי.

מאז אותה תקופה הפך זכר קורבנות הנאצים לחלק בלתי נפרד מזהותם העצמית של הגרמנים. כל דור, ואפשר אפילו לומר שכל עשור, התמודד עם נושא זה בדרכו שלו – ולעיתים קרובות מתוך דיונים סוערים. – וכאן אני מזכיר את "ריב ההיסטוריונים" או את מאבק על הקמת האנדרטה לזכר קורבנות השואה בברלין. מאחר שגם דורות עתידיים ייחפשו וימצאו את דרכם לנושא, אני סמוך ובטוח שזכר הפשעים מהתקופה הנאצית יישאר חקוק בתודעתנו.

ועתה, נתבונן לרגע על חלקה האחר של גרמניה. אני יודע אמנם, שהרפובליקה הדמוקרטית של מזרח-גרמניה הצעירה הצליחה למשוך אנשים רבים לשורותיה, כיוון שביקשה להופיע כמדינה אנטי-פשיסטית, ומכאן גם כגרמניה הטובה יותר. אכן, רבים מאלה שהיו בעלי עבר מפוקפק – הוחלפו על ידי קומוניסטים ואנטי-פשיסטים. ספרות אנטי-פשיסטית וסרטים אנטי-פשיסטיים גרמו לאמפתיה כלפי לוחמי מחתרת שנרצחו. הנאמנות למזרח-גרמניה הפכה למצווה מוסרית.

"מזרח-גרמניה מולדתי / בכל זאת טובלת את בטוהר
את שובה של התקופה הנאצית / נמנע מן האפשר".

כך עוד שורר וולף בירמן בשנות ה-60.

במזרח-גרמניה שימש האנטי-פשיזם הממלכתי כתחליף לגליטימיות דמוקרטית שלא היתה בנמצא. וכפי שהוא פטר באופן גורף את החברה מאחריותה המשפטית והמוסרית לנאציזם – הוא גם קידם את הדחקתם של כישלון ואשמה, גם את זו של "האיש הקטן".

הוא חסך ל"איש הקטן" את ההשתקפות העצמית, ואיפשר במקצת לאשמים ולעוזריהם להשתייך לצדם של הטובים, של המנצחים האנטי-פשיסטים. ההנצחה נועדה ברובה המכריע ללוחמי המחתרת בלבד. את הקורבנות היהודים, שנמחו בשל אידיאולוגיה גזענית, החלו אתרי הזיכרון בחלקה המזרחי של גרמניה להנציח באופן הולם רק לאחר נפילתה של מזרח-גרמניה.

האשמה השנייה, עליה דיבר רלף ג'ורדנו, היתה חוסר הרצון להתמודד עם הפשעים ולפצות את הקורבנות. אשמה שנייה זו, אם כן, התקיימה בגרמניה פעמיים – בימיה הראשונים של הרפובליקה הפדרלית במערב-גרמניה, וכן במזרח-גרמניה.

במשך הזמן הפכה הרפובליקה הפדרלית, כולל זו המאוחדת, את ההתמודדות עם פשעי העבר למרכיב מרכזי בכתיבת ההיסטוריה שלה. היא הפכה בזכות זה לשותפה אמיתית בקיום חיים משותפים של שלום ושוויון בין אזרחים ואומות, והצליחה להתקבל אפילו על ידי קורבנות רבים וצאצאיהם. כך החיו בשנות ה-90 עשרות אלפי יהודים מברית המועצות לשעבר את הקהילות היהודיות בגרמניה והקימו קהילות חדשות – וזאת מפני שהם מאמינים בגרמניה שפגשו. נשיא מדינת ישראל לשעבר, שמעון פרס, דיבר כאן, ממקום זה, על הידידות המיוחדת במינה בין גרמניה לישראל. ללא המבט לאחור, ללא הנכונות להתמודדות אמיתית ורצינית עם העבר מלא-האשמה, לא היינו זוכים למתנה זו.

בו-בזמן אנו גם יודעים כי ימי זיכרון עשויים להפוך לריטואל שקופא על השמרים, ולהוות קליפה ריקה הממולאת תמיד באותן סיסמאות שחוקות. אנו גם יודעים כי ימי זיכרון לבדם אינם מגינים מפני אדישות כאן ועכשיו.

אני נזכר בטקס אחד לציון 60 שנה לשחרור מחנה הריכוז סכסנהאוזן. בין הנואמים שהשתתפו בזמנו היה גם תומאס בורגנטל. בגיל 11 לערך הוא שרד את צעדת המוות מאושוויץ לסכסנהאוזן, ולאחר המלחמה היגר לארצות-הברית, ובהמשך התמחה שם כמשפטן של החוק הבינלאומי וזכויות אדם, ולקח חלק, כשופט בבית המשפט הבינלאומי, בהעמדה לדין על פשעי רצח-עם.

דבריו הדהדו ברוחי, שכן הוא התעמת עם קהל הנוכחים סביב אמת לא-נעימה. מה שווה האמירה "לעולם לא עוד", כך שאל בורגנטל, שהיתה להבטחה המרכזית לאחר אושוויץ? האם לא חווינו, אמר בורגנטל, את קמבודיה, רואנדה ודרפור? ואילו אנו יכולים להוסיף – האם לא ראינו את סרברניצה? וכי כיום אין את סוריה ועירק, וכל מקומות הזוועה האחרים? גם אם פשעים אלה לא הגיעו או יגיעו לממדים של רציחות הנאצים, גורם דבר זה לרפיון ידיים, המשך והסביר תומאס בורגנטל, ואני מצטט: "כאשר מעשי רצח-עם ורצח-המוני הופכים לדבר שבשגרה – העולם ימשיך להצהיר 'לעולם לא עוד', אך יעצום את עיניו בפני הג'נוסייד הבא".

הרשו לי שלא לעצור בקביעת עובדה מדאיגה ומעיקה זו, אלא להמשיך ולשאל: האם אנו כלל מוכנים והאם אנו מסוגלים לבצע פעולות מנע, כדי שתופעות כאלה לא יגיעו לכלל רצח המוני? האם אנו כלל יכולים לעצור פשעים מסוג זה ולהחיל עליהם עונש? האם לעיתים לא חסר הרצון להתייצב מול פשעים נגד האנושות?

אמת, זכינו בהישג גדול כאשר הוחלט, החל משנת 1948, כי ניתן להעמיד לדין על פשעי רצח-עם, בעקבות אימוצה של אמנת האו"ם בדבר מניעה וענישה של רצח-עם. בתי משפט פליליים בינלאומיים עסקו בכך פעמים רבות. ניתן לקיים חקירה נגד כל אלה המבקשים, ואני מצטט – "להרוס באופן מלא או חלקי קבוצה בעלת לאום, גזע, דת, או השתייכות אתנית מסוימת".

אולם במקביל לכך, התפתחות זו מלווה בהכרה המרה כי העונש עצמו מרתיע לעיתים נדירות בלבד, ועד כה לעיתים רחוקות בלבד הגיעו פעולות המנע בזמן. ברגע בו הדינמיקה הרצחנית יוצאת לדרכה, קשה לעצור אותה. לעיתים העזרה היא אף בלתי אפשרית. מפאת היותנו חסרי כוח עליון, אנו נאלצים לחיות עם הנטל המוסרי בדמות ההכרה שלא נוכל להגן בכל עת ובכל מקום על חיי אדם. ממש כפי שאי-אפשר להגיע למצב של שלום עולמי מלא ובר-קיימא, ולמצב של אושר נצחי ושלם – כך גם "לעולם לא עוד" לא יזכה להגיע למימוש מלא. אך בכל זאת, לא ניתן לוותר על רעיון זה כמצווה מוסרית וכמצפן פנימי. שאיפתם של עמים ואנשים לקיום בשלום ובצדק הינה עיקרון חשוב – אולי העיקרון החשוב ביותר בחיים המשותפים בין העמים. זהו עיקרון חשוב של מעשינו. גם אם איננו יכולים למנוע את האסון, אנו מסוגלים להוקיע ולא להרשות כי הדברים יגיעו לכדי כך.

הדורות הבאים בוודאי יחפשו אחר צורות חדשות של זיכרון. אפילו אם השואה אינה מהווה מרכיב מהותי של זהות גרמנית עבור כל האזרחים, הרעיון כי אין זהות גרמנית ללא אושוויץ תמיד יזכה לתוקף. זכר השואה נשאר עניינם של כל האזרחים המתגוררים בגרמניה. הוא שייך להיסטוריה של מדינה זו, כי קיים משהו ספציפי שנשאר: כאן בגרמניה, אנו עוברים מדי יום בקרבת בתים שמהם גורשו יהודים, כאן בגרמניה, תוכננה ואורגנה ההשמדה, כאן – זוועת העבר קרובה יותר, והאחריות להווה ולעתיד גדולה ומחייבת יותר מאשר בכל מקום אחר עלי אדמות.

מדי פעם אני נתקל, בשיחה או במחקר, בחשש כי התעניינותו של הדור הצעיר בפשעי הנאצים תלך ותפחת. אינני חולק דאגה זו, אך אני מודע לכך כי ההתמודדות עם העבר תמשיך להשתנות ואף תהיה חייבת להשתנות. עדים רבים בני התקופה הדחיקו את העבר, אך ילדיהם היו אלה שקבלו על הדחקה זו. עתה מגיע דור הנכדים; בקרב הנכדים נראה אמנם מעין ריחוק הולך וגובר – אך הוא בהחלט יכול להוות דווקא יתרון. הצעירים מסוגלים להתמודד לעיתים קרובות עם עברם ההיסטורי המבייש באופן פתוח ובלתי מוגבל. מפתיע בכל פעם מחדש לגלות באיזו מידה דווקא נכדים ונינים חוקרים את היסטוריית משפחתם – היסטוריה שכבר נקברה והפכה לטאבו. הם מבררים את עברם היהודי של בתיהם ושכונותיהם, ומשתקעים בתולדות חייהם של נרדפים ורודפים. מפתיע כיצד הם רואים באנשים שהצילו יהודים לא רק מודל לחיקוי מוסרי, אלא גם הוכחה הסותרת את הטענה הישנה כי לא ניתן היה לעשות דבר.

גם כאשר נאלץ לוותר בעתיד על מפגש עם עדים מאותה תקופה, לא ייעלם בהכרח הזעזוע הרגשי. גם בני הדור השלישי והרביעי, ואפילו אנשים ללא שורשים גרמנים, חשים זעזוע אישי עמוק כאשר הם למשל מגלים על מזוודות הנרצחים באושוויץ את שמות בעליהן הקודמים. הדבר מתרחש גם במרחב השומם של בירקנאו, כאשר הם נתקלים בשרידי המשרפות שפוצצו, כאשר הם קוראים את יומנה של אנה פראנק, או כאשר הם צופים בסרט "הפסנתרן". אנו חווים, כל פעם מחדש, כי תולדות-חיים, סרטי-תעודה ועלילה, ראיונות עם ניצולים, וביקורים במקומות הזוועה – פותחים את הצעירים לסבל העבר, ובלבד שהם פותחים את נשמתם לכך.

האמפתיה וההזדהות עם גורל הקרבנות אינה מצויה אצל צעירים אלו בלבד, שמחזיקים בקשר משפחתי לעבר הנאצי. ניתן למצוא את האמפתיה וההזדהות גם אצל אנשים המגלים באמצעות ההיסטוריה הגרמנית מה מסוגלים בני-אנוש לעולל – ומבינים כי שנאת אדם, קנאות ונכונות לרצוח יכולות לחזור על עצמן במקום ובלבוש אחר.

"בני אדם עשו זאת לבני אדם": במילים כה פשוטות ומזעזעות אלו סיכמה הסופרת הפולניה סופיה נלקובסקה את מה שראתה כחברת ועדת חקירה בינלאומית, מיד לאחר השיחרור ממחנות הריכוז. המימד האוניברסלי של השואה גרם לאו"ם להחליט בשנת 2005 על יום הזיכרון הבינלאומי לקורבנות השואה, בתור מחויבות האדם כלפי האדם.

השואה בתור פשע-אנושות – היא הגישה המאפשרת למהגרים להתקשר לנושא, גם אם אינם גרמנים או טרם חשים עצמם ככאלה. דרך זו של התקרבות אינה תמיד קלה, ואינה מובנת מאליה. קיימים מהגרים שבעצמם סבלו מרדיפות במדינות המוצא שלהם. קיימים מהגרים אשר באים ממדינות שבהן אנטישמיות ושנאת ישראל הינן בחזקת דבר שכיח. במידה שבקרב המהגרים תפיסות מסוג זה עדיין מקרינות את השפעתן וקובעות את תפיסתם ביחס לאירועים אקטואליים – עלינו להעביר להם בצורה נחרצת את האמת ההיסטורית, ולחייבם לאמץ את ערכי חברתנו.

כולנו קוראים לגרמניה "הבית שלנו", כולנו נושאים באחריות עבור הדרך בה תצעד ארץ זו. אישה צעירה ממשפחת מהגרים ניסחה זאת בצורה נפלאה במכתב פרטי: "אין לי שורשים גרמנים, אבל יהיו לי צאצאים גרמנים, והם ישפטו אותי על כל מקרי אי-הצדק וחוסר-האנושיות המתרחשים כיום כאן על אדמתנו".

באמירה זו הצטרפה האשה לקהילת-האחריות – ללא שנטלה חלק בקהילת נסיון העבר. אנו מוצאים עצמנו חולקים רצון משותף.

כל זמן שהנני חי אמשיך ואסבול מכך שהאומה הגרמנית עם תרבותה הגבוהה היתה מסוגלת לעולל את מעשי הזוועה המפלצתיים ביותר נגד האנושות. גם הפרשנות המשכנעת ביותר לאותו שבר תרבותי נורא לא תהיה מסוגלת להרגיע את לבי והבנתי. שכן במרקם הזהות הלאומית שלנו שזור שבר שיישאר פעיל ומכאיב בתודעה. מי שרוצה "לחיות בתוך האמת", לעולם לא יכחיש זאת.

ובכל זאת הצלחנו – לאחר כל לילות החושך של הדיקטטורה, לאחר כל האשמה, ובהמשך לאחר הבושה והחרטה המאוחרות – לנסח אמונה בהירה כאור יום.

עשינו זאת כאשר החזרנו לחוק את תוקפו ואת כבודו. עשינו זאת כאשר גילינו אמפתיה לקורבנות. אנו עושים זאת היום כאשר אנו מתנגדים לכל סוג של הדרה ואלימות, וכאשר אנו מציעים מקום מבטחים לכל אלה שבורחים אלינו מפני רדיפות, מלחמות וטרור.

החובה המוסרית המוטלת עלינו אינה מסתפקת בזיכרון בלבד. קיימת בתוכנו גם וודאות עמוקה שאינה ניתנת למחיקה: מתוך זיכרון זה עולה היעוד.

חובה זו אומרת לנו: הגנו ושמרו על האנושיות כלפי הזולת. הגנו ושמרו על זכויותיו של כל אדם ואדם.

אנו אומרים דבר זה דווקא בזמנים שבהם אנחנו, כאן בגרמניה, צריכים להגיע להסכם חברתי מחודש לגבי הקיום המשותף בין תרבויות ודתות שונות. הקהילה שבה כולנו רוצים לחיות, תשגשג אך ורק במקום שבו כבודו של כל יחיד יכובד – ובמקום שבו מתקיימת סולידריות של ממש.